

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

БУРДАК АЛІНА АНАТОЛІВНА

УДК 001:631.11:631.53.01(091)(470+571),,1897–1919”

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ КОНТРОЛЬНОЇ
НАСІННЕВОЇ СТАНЦІЇ ПІВДЕННО-РОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ЗАХОЧЕННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА І СІЛЬСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
(1897–1919)**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: кандидат сільськогосподарських наук
Дмитрієва Христина Мирославівна,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
сектор наукової бібліографії та біографістики,
старший науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
Орехівський Володимир Данилович,
Одеська державна сільськогосподарська дослідна станція
Національної академії аграрних наук України,
директор

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник

Ожерельєва Валентина Миколаївна,
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва
Національної академії аграрних наук України,
завідувач сектору науково-технічного забезпечення з
бібліотечних досліджень

Захист відбудеться «19» грудня 2019 р. о 12 год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розісланий «19» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т. М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія науки, як динамічна система знань про інтелектуальне багатство людства формується шляхом реконструкції та інтерпретації достовірних документних джерел щодо об'єктивної закономірності генезису наукових напрямів і їх взаємозв'язків. Дослідження історично значимих проблем через призму портретної конкретики еволюції природознавчих знань та діяльності спеціалізованих дослідницьких інституцій, певною мірою, є одним із засобів самоідентифікації українського народу, а також можливістю визначення ролі нагромадженого досвіду здійснення експериментаторства для розвитку певної галузі, зокрема аграрної.

Впровадження наукових розробок у практику позитивно впливає на стан економіки будь-якої країни, а також на її спроможність завойовувати зовнішні ринки збуту товарів. До галузевих установ, що відіграли генеруюче значення в розвитку вітчизняної агрономії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., слід віднести Київську контрольну насінневу станцію Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (ККНС ПРТЗЗіСП). Особливо помітною була роль ККНС на початку ХХ ст., коли монополістами вітчизняного ринку насіння були в першу чергу німецькі та французькі фірми. Значною мірою таке явище спостерігалось щодо виробництва і реалізації посівного матеріалу, насамперед, цукрових буряків для потреб Південно-Західного краю Російської імперії. За таких обставин ведення господарства в більшості було не рентабельним. Результативним шляхом вирішення зазначеної проблеми стало налагодження власної селекції та насінництва основних польових культур, як довела практика, краще адаптованих до вирощування у місцевих ґрунтово-кліматичних умовах. Значних здобутків у досліджуваній період діяльності ККНС (1897–1919) вдалося досягти завдяки продуманій політиці, побудованій на кращих науково-методологічних підходах до роботи двох знакових постатей в історії становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи – П.Р. Сльозкіна (1862–1927) та С.Л. Франкфурта (1866–1954).

Актуальність дослідження науково-організаційної діяльності ККНС зумовлена науковим і практичним значенням отриманих результатів: доповнення вітчизняної історії розвитку насінництва новими маловідомими фактами; доведення необхідності державної підтримки та посиленого регулювання Державною службою України безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, а також підпорядкованими їй структурними підрозділами заходів щодо здійснення належного контролю за якістю продукції та видачі відповідних сертифікатів. Особливо це стосується нормування кількості і складу хімічних сполук, що вносять як добриво у ґрунт, пестицидів та різноманітних добавок у харчові продукти, що забезпечить здоров'я нації. Варто акцентувати увагу на тому, що саме ККНС стала першою спеціалізованою установою, яка теоретично, методично та практично започаткувала новий напрям у вітчизняному насінництві – контроль якості насінневого матеріалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України за темами: «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099) і «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103), у межах виконання яких автором розглянуто розвиток аграрної науки і дослідної справи в ККНС ПРТЗЗіСП.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексного історичного дослідження науково-організаційної діяльності Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897–1919).

Досягнення зазначеної мети конкретизовано в таких задачах:

- з'ясувати відображення проблеми організації та діяльності ККНС в науковій літературі, виявити стан і характер джерельної бази, визначити методологічні засади дисертаційного дослідження;
- виявити передумови створення ККНС;
- встановити роль П.Р. Сльозкіна, С.Л. Франкфурта та В.В. Задлера у розвитку й діяльності науково-дослідної установи;
- обґрунтувати принципи організації основних напрямів діяльності структурних підрозділів станції;
- висвітлити наукові здобутки ККНС;
- визначити форми співробітництва з мережею дослідних установ Всеросійського товариства цукрозаводчиків та закордонними насінницькими фірмами;
- розкрити розвиток впровадження науково-методологічних засад здійснення контролювання якості насіння.

Об'єкт дослідження – розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – організаційні засади та науково-методичні напрацювання в діяльності Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897–1919), як органічна складова галузевого розвитку.

Хронологічні межі дослідження визначено роками діяльності ККНС (1897–1919). З метою аналізу передумов створення станції та впливу її на подальший розвиток вітчизняного насінництва і контролювання якості сільськогосподарської продукції, дослідження виходить за межі означеного періоду. Зокрема включено аналіз другої половини ХІХ ст., а також період 1920–1921 рр.

Територіальні межі дослідження визначаються географічною відповідністю зони діяльності Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості, охоплюючи землі Південно-Західного краю Російської імперії.

Методи дослідження. Дослідження науково-організаційної діяльності ККНС ПРТЗЗіСП, з'ясування її ролі у становленні й розвитку державного насінневого контролю в Україні ґрунтується на застосуванні низки методологічних принципів і наукових методів пізнання. Застосовано такі принципи наукового пізнання: історизму, об'єктивності, системності та діалектичного розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Основними методами наукового дослідження стали загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальні історичні (архівознавчий та джерелознавчий аналіз, періодизації, проблемно-хронологічний, персоналізації, бібліографічний, порівняльно-історичний).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим в українській історичній науці системним комплексним дослідженням розвитку науково-організаційних основ контролювання якості насіння в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.:

- *вперше* здійснено системне дослідження передумов створення та науково-організаційної діяльності Київської контрольної насінневої станції;
- систематизовано і введено до наукового обігу значну кількість першоджерел, що забезпечило визначення вагомості ролі ККНС у розвитку вітчизняної контрольної-насінневої справи;
- розроблено авторську періодизацію науково-організаційної діяльності ККНС;
- виділено основні напрями досліджень відділень ККНС та узагальнено їх здобутки;
- визначено внесок завідувачів станції – відомих вітчизняних вчених-аграріїв у розвиток установи;
- *удосконалено й поглиблено* механізм дослідження наукових інституцій з напрямку історії аграрної науки і дослідної справи, *доповнено* предметну джерелознавчу базу архівними матеріалами;
- *набув подальшого розвитку* напрям наукової роботи з питань історії створення та діяльності вітчизняних галузевих науково-дослідних установ, а також творчої спадщини видатних вчених-аграріїв щодо розвитку державного насінневого контролю в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості подальшого використання основних результатів і висновків дисертаційної роботи при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та її окремих напрямів (насінництва, контролю якості). Можливе застосування матеріалів дослідження у навчальному процесі при викладанні курсів історії науки й техніки, історії аграрної науки, а також при укладанні навчальної та довідкової літератури, удосконаленні спецкурсів з історії аграрної науки.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати, положення та висновки, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження апробовано на: ІХ Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія науки, освіти і техніки в Україні» (м. Київ, 22 травня 2014 р.); Науково-практичній конференції,

присвяченій пам'яті С.Ф. Третякова «Особистість С.Ф. Третякова в формуванні засад сучасного екологічного землеробства» (м. Полтава, 13–14 травня 2014 р.); засіданні Круглого столу, присвяченому пам'яті В.І. Сазанова «В.І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин» (м. Полтава, 28 листопада 2014 р.); X Всеукраїнській конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія науки, освіти і техніки в Україні», присвяченій 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства (м. Київ, 28 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю від дня народження професора С.Л. Франкфурта «Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні» (м. Київ, 18 листопада 2016 р.); XIII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія науки, освіти і техніки в Україні», присвяченій 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – НААН) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М.В. Зубця (1938–2014) (м. Київ, 18 травня 2018 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 12 одноосібних наукових праць, з яких 5 статей у виданнях, визнаних МОН України фаховими, 1 стаття в іноземному науковому виданні, 6 публікацій апробаційного характеру у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження, логічно відображають розвиток контрольно-насіннової справи в Україні. Робота складається із анотацій, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (149 найменувань) та 8 додатків. Повний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них основного тексту – 157.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; визначено об'єкт, предмет, хронологічні й територіальні межі та методи дослідження; сформульовано мету й завдання; показано зв'язок роботи з науковими темами; зазначено відомості про особистий внесок здобувача, структуру дисертаційної роботи й апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **«Ступінь наукової розробки, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження»** здійснено аналіз наукових праць за темою дисертаційної роботи, охарактеризовано її джерельну базу та обґрунтовано застосовані методологічні принципи і методи.

У підрозділі *1.1. «Стан наукової розробки проблеми»* висвітлено результати наукових досліджень стосовно розвитку державного контролю на українських землях у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. та заснування Київської контрольної насінневої станції. Проаналізовані публікації за хронологічним принципом розподілено на три історіографічні етапи: *імперський, радянський, український*. Відповідно до предметно-тематичного принципу виділено декілька груп видань, що розкривають: розвиток контрольно-насіннової справи в Україні та

світі, діяльність Південно-Російського товариства заохочення землеробства та сільської промисловості, наукові здобутки завідувачів дослідної установи.

Встановлено, що історіографічні джерела імперського періоду здебільшого висвітлюють історію зародження й розвиток насінневого контролю. Вперше про необхідність проведення перевірки якості посівного матеріалу висловився професор О.М. Бажанов¹. Методи контролю окремих сільськогосподарських культур описував у публікаціях (1869 та 1878 рр.) професор О.В. Советов². З розвитком ринку насіння, у 1890 р. було видано посібник В.В. Черняєва для виробників і реалізаторів посівного матеріалу стосовно методики очищення та сортування насіння³. Підсумки роботи фахових товариств щодо випробування насіння цукрових буряків наприкінці ХІХ ст. розкрито у звітних матеріалах Харківського товариства сільського господарства (ХТСГ) та Всеросійського товариства цукрозаводчиків (ВТЦ)⁴. Важливими у дослідженні є наукові публікації про роботу ПРТЗЗіСП, як засновника Київської контрольної насінневої станції⁵.

Першу згадку про створення контрольної насінневої станції у Києві опубліковано в 1897 р. у періодичних виданнях «Земледельческая газета» та «Известия Министерства земледелия и государственных имуществ»⁶. Цінною для дослідження процесу розвитку насінневого контролю на теренах України виявилася низка повідомлень Міністерства землеробства і державного майна (МЗіДМ)⁷. Вагоме значення мала також інформація про прийняті на Першому з'їзді діячів із сільськогосподарської дослідної справи заходи на державному рівні щодо врегулювання ринку насіння⁸.

Привертають увагу праці А. Бабича, В. Вінера, В. Дем'янка, Г. Дібольда,

¹ Бажанов А. М. О возделывании пшеницы с описанием пород, разводимых в России. Москва : В университетской тип., 1856. С. 132–133.

² Советов А. Заседание I Отделения И.В.Э. Общества 22 сентября 1877 г. По сообщению В.М. Яковлева об устройстве при В.Э. Обществе испытаний посевных семян. *Труды Императорского Вольного Экономического Общества*. Санкт-Петербург. : Общественная польза, 1878. Т. 1, вып. 1 (январь). С. 144–156 ; Советов А. О разведении кормовых трав на полях. 3-е, испр. и доп. изд. Санкт-Петербург : Общественная польза, 1869. С. 86–88.

³ Черняев В. В. Очистка и сортировка семян. Руководство для сельских хозяев, семеноводов и хлеботорговцев. СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1890. 192 с.

⁴ Ж. и И. Труды опытных полей, организованных для испытания достоинства семян свеклы заграничного и внутреннего производства. Земледелие. 1894. № 36. С. 571–573; Задачи опытных исследований в области русского сельского хозяйства. *Опытные поля. Краткий отчет о результатах, полученных на опытных полях Харьковского общества сельского хозяйства, за период их деятельности с 1881 по 1888 год* / под ред. А. Е. Зайкевича Харьков. : Тип. Каплана и Бирюкова, 1888. С. 21–23.

⁵ Затварницкий П. Киевский сельскохозяйственный синдикат. *Сельский хозяин*. 1897. № 26. С. 413–415; Испытательная станция Киевского синдиката. *Земледельческая газета*. 1899. № 12. С. 250; Русские сельскохозяйственные синдикаты. *Сельский хозяин*. 1897. № 52. С. 829–831; Южно-Русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1898. № 42. С. 680; Южно-Русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1903. № 36. С. 885.

⁶ Новая семенная станция. Сельскохозяйственные новости. *Земледельческая газета*. 1897. № 11. С. 233; Распоряжение по М-ву З.и Г. И. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1897. № 10 (6 марта). С. 151.

⁷ Испытательные станции Министерства земледелия. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1897. № 45. С. 911–912; Об открытии при некоторых подведомственных Департаменту земледелия учреждениях испытательных станций. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1897. № 45. С. 772–774; По вопросу об организации испытаний семян, анализов почв, удобрений и т. п., по приказам частных лиц, при некоторых из подведомственных Департаменту Земледелия учебных заведений и опытных учреждений. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1897. № 33. С. 549–550.

⁸ Первый съезд деятелей по сельскохозяйственному опытному делу. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1901. № 48. С. 1003–1004; № 52. С. 1086–1089.

А. Карцова⁹, які стверджують, що розвиток контрольно-насіenneвої справи відбувся завдяки необхідності контролювання посівного матеріалу на стихійних ринках та ярмарках. Досвід роботи закордонних контрольних станцій висвітлено у статтях К. Каменського, Н. Коссаковського, І. Розена¹⁰. Наукові праці М. Барабошкіна, Б. Енкена, О. Янати¹¹ сприяли з'ясуванню місця і ролі ХТСГ та Харківської контрольно-насіenneвої станції (ХКНС) в започаткуванні державного насіenneвого контролю.

У період радянської історіографії інформативним джерелом за темою дослідження стали статті професора О.І. Душечкіна та Л.О. Носової¹². Опубліковані матеріали звітнього характеру містять відомості про організаційний аспект діяльності ККНС, а також відображають кількісні показники роботи станції за окремі роки. Коротку інформацію про приєднання у 1921 р. науково-дослідних установ ПРТЗЗіСП до створеного в 1918 р. Сільськогосподарського вченого комітету України розміщено на сторінках «Бюлетеня СГНКУ»¹³.

Роль науково-методологічних напрацювань контрольних насіenneвих станцій, які діяли на території України до 1920 р., в організації державного насіenneвого контролю частково розкрито у праці М.А. Татаєва¹⁴.

В українській історіографічний період важливими для дисертаційного дослідження виявилися праці історико-біографічного характеру. Аналізуючи життєвий і творчий шлях видатних вчених, дослідники історії вітчизняної аграрної науки розкривають еволюцію наукових напрямів галузі, здобутки науково-

⁹ Карцов А. Семенное дело в России. *Хозяин*. 1898. Год V. № 23. С. 802–80; № 28. С. 966–971; Демянко В. К вопросу об организации семяноторговли. *Хуторянин*. 1900. № 50 (14 декабря). С. 800–8001; Дибольд Г. К характеристике сменоторговли и мер ее упорядочения. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 8–9; Бабич А. Злободневные вопросы семенного дела. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 5–8; Винер В. В. Общественный контроль над семенами. *Труды Перваго съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала*, 10–15 января 1911 г. Харьков, 1911. Вып. 3 : Доклады. С. 1–10

¹⁰ Розен І. Методы и аппараты для испытания семян, употребляемые Американскими сельскохозяйственными опытными станциями. *Известия земской сельскохозяйственной агентуры в Соедин. Штатах*. № 3. Екатеринослав, 1909. С. 5–16; Коссаковский Н. Венская семенная контрольная станция. *Хозяйство*. 1911. № 30 (4 августа). С. 944–951; Каменский К. В. Методы анализа и способы контроля над посевным материалом за границей. *Записки Станции для испытания семян при Императорском ботаническом саде / под ред. Б. Л. Исаченко*. Санкт-Петербург : Тип. С. Л. Кинда, 1912. Т. 1, Вып. 2. 23 с.

¹¹ Барабошкин Н. С. К организации семенных контрольных станций. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 34. Год XII. С. 9–11; Барабошкин Н. С. Проект программы деятельности Семенной контрольной станции ХОСХ, составленный заведующим станцией Н. Н. Барабошкиным 29.09.1911 г. *Труды Харьковского Общества Сельского Хозяйства*. Вып. 3. Харьков, 1911. 63(06). 2 с.; Барабошкин Н. С. Роль контрольных станций в деле снабжения населения доброкачественным посевным материалом. *Южно-русская сельскохозяйственная газета*. 1910. № 4–5. С. 9–10; Яната А. Контрольные семенные станции и современные запросы. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1915. № 9. С. 5–7; Яната А. Очередные задачи в организации Контрольных семенных станций и Контрольных огородов. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1915. № 19. С. 5–7; Енкен Б. К. К вопросу о контрольной деятельности селекционных станций. *Труды Перваго съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала*, г. Харьков, 10–15 января 1911 г. Харьков, 1911. Вып. 2 : Доклады. С. 328–331.

¹² Душечкін О. І. Короткий нарис розвитку та діяльності станції за період її існування. Короткий звіт про роботу за 1914–15 – 1927–28 роки / Київська краєва державна насіenneва контрольна станція ; за ред. О. А. Іванова. Київ, 1929. С. 9–13; Носова Л. О. Робота насіenneвої лабораторії станції за роки 1914–1928. Короткий звіт про роботу за 1914–15 – 1927–28 роки / Київська краєва державна насіenneва контрольна станція ; за ред. О. А. Іванова. Київ, 1929. С. 15–22.

¹³ Приєднання науково-досвідних установ колишнього «Южно-Русского Общества Поощрения Земледелия» до СГНКУ. *Бюлетень Сільсько-Господарського Наукового Комітету України*. 1921. Ч. 1–3 (лип.-верес.). С. 32.

¹⁴ Татаєв Н. А. Организация контрольно-семенного дела в СССР и его задачи. *Селекция и семеноводство*. 1937. № 1. С. 41–44.

дослідних установ, вагомість та місце відкриттів співвітчизників у світовій науці. Багато напрацювань з цього напрямку належить засновнику наукової школи істориків аграрної науки – академіку НААН В.А. Вергунову. Стосовно проблеми дослідження значну цінність мають його видання, присвячені першому і другому завідувачу ККНС – П.Р. Сльозкіну та С.Л. Франкфурту¹⁵, у яких міститься інформація про період зародження контрольно-насіневої справи на території України, заснування контрольних станцій у Києві та Харкові, співпрацю з Всеросійським товариством цукрозаводчиків.

Вагоме значення в дослідженні мають наукові праці В.М. Маласая про історію насінневого контролю в Україні, П.П. Євича – про результати роботи ККНС для потреб Миронівської селекційно-дослідної станції, Т.Р. Грищенко – про долю спеціалізованих науково-дослідних установ Київщини у роки Української революції¹⁶.

Підводячи підсумок аналізуванню стану наукової розробки теми дослідження, встановлено значний масив публікацій, що стосуються історії розвитку контрольно-насіневої справи в Україні. Водночас виявлено відсутність у вітчизняній історіографії спеціальних праць, які б розкривали науково-організаційну діяльність ККНС. До сьогодні не здійснено комплексного історико-наукового аналізу розвитку науково-методологічних засад контролю насіння та ролі в цьому процесі Київської контрольної насінневої станції, що підтверджує актуальність теми дослідження.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» проведено аналіз та систематизовано комплекс залучених до розгляду різних за походженням, змістовим наповненням та формою історичних джерел і матеріалів. Це, насамперед, архівні документи, періодичні видання, наукові праці вчених, звітні матеріали, фактографічна продукція.

Вагоме місце серед груп джерельної бази відведено матеріалам державних архівів України. Опрацьовано фонди таких архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву м. Києва (ДАК), Державного архіву Київської області (ДАКО).

У ДАКО досліджено і використано матеріали фонду Р-349 «Земельне управління Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Губземуправління)». Зокрема у справі № 33, що містить листування з повітземвідділами та окрземвідділами про організацію обліку насіння та добрив, знайдено доповідну записку про передачу Сільськогосподарському вченому комітету України науково-дослідних сільськогосподарських установ м. Києва та Київщини, у тому числі й установ

¹⁵ Вергунов В. А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. Київ : Аграр. наука, 2007. С. 7–8; Вергунов В. А. С. Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження) : [монографія] / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ, 2016. 260 с.

¹⁶ Маласай В. М. Історія і сьогодення: насінневий контроль в Україні (до 110-річчя з часу запровадження). *Насінництво*. 2007. № 3. С. 27–28; Вергунов В. А., Євич П. П. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя заснування Миронівського ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ, 2012. 172 с. ; Грищенко Т. Р. Доля сільськогосподарських науково-дослідних установ Києва та Київщини у роки Української революції. *Історія науки і біографістика* : електрон. наук. фах. вид. 2018. № 1. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-1/12.pdf> (дата звернення : 28.10.2018).

Київського землеробського синдикату. Зазначена справа також містить документи з відомостями про існування у 1920 р. двох самостійних установ – Київської контрольної насінневої станції та Київської хімічної лабораторії.

У фонді 18 ДАК «Київський політехнічний інститут» знайдено та проаналізовано особову справу П.Р. Сльозкіна, як одного з викладачів вузу. У документі є багато відомостей, що стосуються особистого життя вченого, його роботи у МЗіДМ, закордонних відряджень тощо. Крім того, нами використано матеріал про його наукові здобутки в галузі насінництва та перевірки якості посівного матеріалу. Серед іншого, є дані про початок роботи в КПІ, що у свою чергу окреслило період його завідування контрольною насінневою станцією.

Із ЦДАВО України у дослідження залучено документи фонду 2501 «Сорто-насінневе управління Державного об'єднання цукрової промисловості РРФСР і УРСР». Використано матеріали, що стосуються організації Сортівничо-насінневим управлінням Цукротресту та Всеукраїнським агрономічним товариством на початку 1920-х років підготовки кваліфікованих спеціалістів для задоволення потреб контрольньо-насінневих установ. Також знайдено відомості про призначення завідувачем ККНС у 1920–1921 рр. Е.-Л. Шнейдера.

Найістотнішу роль у дослідженні відведено першоджерелам, представленим опублікованими звітами ККНС. Вони містять інформацію про походження отриманого насінневого матеріалу, кількість проведених досліджень (із зазначенням повторних перевірок і розподілу зразків за назвами сільськогосподарських рослин, групами мінеральних добрив), перелік і вартість послуг та ін. Описано організацію здійснених випробувань, вказано про зміни у штатному персоналі установи, наявні відомості про її матеріально-технічне устаткування, забезпечення відповідними приміщеннями. Використані дані сприяли висвітленню результатів діяльності станції упродовж 1902–1914 рр. Окремо слід виділити опубліковані праці Київської земської управи, що стосувалися спільних з ККНС досліджень якості посівного матеріалу Київської губернії (як селянського, так і ринкового насіння). Ці матеріали містять інформацію про методи роботи контрольної станції, застосовувані упродовж 1912–1913 рр.

Фактографічні джерела становлять наступну групу документного забезпечення дисертаційного дослідження. Сюди включено опубліковані збірники архівних документів, енциклопедії, біобібліографічні покажчики та інші видання довідкового характеру. Надзвичайно вагому цінність при вивченні історії сільськогосподарської науки і дослідної справи мають підготовлені фахівцями ННСГБ НААН збірники документів, що є друкowanymi копіями знайдених в архівах України матеріалів, відібраних згідно з тематикою видання. Більшість з них оприлюднено вперше і потребує вивчення науковцями. Нами, зокрема, досліджено матеріали видання «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927)». Документним забезпеченням дисертаційного дослідження також слугував «Збірник декретів, інструкцій, правил, положень, постанов і загалом циркулярних розпоряджень Народного комісаріату землеробства України» за першу половину 1919 р. Дослідити розвиток контрольньо-насінневої справи в Україні вдалося, насамперед, завдяки розумінню понять «насінневий контроль» та «насінництво», як

окремих галузей рослинництва. У нагоді стало видання «Сільськогосподарська енциклопедія», у якій крім пояснення термінів коротко висвітлено історичну складову виникнення й розвитку зазначених наукових напрямів. Значимим джерелом у дослідженні виявилися галузеві біобібліографічні та бібліографічні покажчики. Довідковий апарат цих видань сприяв координуванню пошуків необхідної літератури.

Третю групу джерельної бази дослідження становлять наукові публікації періодичних та продовжуваних видань. Вагоме значення мають, насамперед, статті журналу «Ведомости сельского хозяйства и промышленности», як друкованого органу ПРЗЗіСП, що виходив з 1901 р., а з 1907 р. його було перейменовано на «Хозяйство». У цьому виданні міститься інформація науково-популярного характеру про розвиток сільського господарства на українських землях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Важливими стали галузеві видання, ознайомлення з якими забезпечило встановлення перебігу розвитку аграрної науки у період дослідження та дало змогу з'ясувати місце контрольно-насіневої справи у системі наукових здобутків дослідних установ того часу.

Цінним складником джерельної бази дослідження стали наукові праці завідувачів ККНС – П.Р. Сльозкіна, С.Л. Франкфурта та В.В. Задлера. Зміст їхніх публікацій містить інформацію про методика визначення якості сільськогосподарських культур, вирішення проблем землеробства в цілому і насінництва зокрема, розвиток вітчизняної цукрової промисловості та здійснення науково-дослідної роботи щодо вирощування цукрових буряків і конюшини, впливу добрив та якості ґрунту на їх ріст і розвиток.

Таким чином, використання різноманітних груп джерел, їх аналіз та узагальнення зумовили об'єктивне розкриття подій і фактів науково-організаційної діяльності Київської контрольної насінневої станції та хімічної лабораторії. Залучення наукових публікацій завідувачів установи сприяло висвітленню малодослідженого аспекту роботи станції – розвитку наукових підходів до здійснення перевірки якості сільськогосподарської продукції.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» розкрито шляхи та форми наукового пошуку, обґрунтовано вибір застосованих методів і принципів дослідження. Дисертаційна робота базується на використанні принципу історизму, завдяки чому тема дослідження розглядається у контексті історичних подій і явищ, що відбувалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Крім того, він сприяв розкриттю передумов створення ККНС. Принцип об'єктивності зумовив вивчення предмета дослідження спираючись виключно на реальні факти. Узагальнити всі аспекти та чинники, що мали безпосередній вплив на появу спеціалізованої установи з контролю якості насіння, а також розглянути їх у взаємозв'язку та динамічному русі вдалося завдяки застосуванню принципів системності та діалектики.

Методологічною базою дослідження були також методи дослідження, застосування яких забезпечило досягнення визначеної мети і поставлених задач. Основними методами наукового пізнання стали як загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), так і спеціальні історичні (архівознавчий та джерелознавчий аналіз,

періодизації, проблемно-хронологічний, персоналізації, бібліографічний, порівняльно-історичний). Їх комплексне використання сприяло виявленню внутрішніх тенденцій розвитку ККНС, об'єднанню окремих здобутків попереднього досвіду контрольно-насіневої справи задля створення моделі контрольних насінницьких установ, встановленню схожості й відмінностей між науково-методичними засадами та нормами показників якості насіння вітчизняних і закордонних контрольних станцій, виявленню зміни якісних особливостей у діяльності ККНС та розробленню відповідної періодизації.

У другому розділі **«Передумови виникнення контрольно-насіневої справи в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)»** здійснено аналіз факторів впливу на розвиток насінневого контролю, визначено й охарактеризовано чинники, що зумовили заснування спеціалізованих контрольних станцій.

У підрозділі 2.1. *«Соціально-економічні чинники розвитку вітчизняного насінництва та контрольно-насіневої справи»* з'ясовано роль і місце сільськогосподарських виставок і насінневих ярмарків у започаткуванні контролювання продуктів виробництва, розглянуто перебіг основних подій у розвитку зазначеного напрямку дослідництва.

Встановлено, що вперше на території Російської імперії проблема якості насінного матеріалу обговорювалася на засіданні I відділення Імператорського Вільного Економічного Товариства 22 вересня 1877 р. Один із його членів – В.М. Яковлев, аргументовано довів необхідність створення спеціальних контрольних станцій для перевірки сортових, посівних і врожайних властивостей насіння на прикладі діяльності їх у країнах Західної Європи. У 1880-х роках через значний експорт насіння цукрових буряків актуальності набуло вирішення завдання щодо з'ясування переваг посівного матеріалу цієї культури місцевого походження порівняно із закордонним. Доведено непристосованість європейських зразків до ґрунтово-кліматичних умов центру цукробурякового виробництва Російської імперії.

Постійне виявлення фальсифікованого товару на насінневих ринках зумовило появу в 1890 р. спеціального видання В.В. Черняєва «Очистка і сортування насіння. Посібник для сільських господарів, продавців насіння і хлібів», у якому автор наголошує на ролі сільськогосподарських виставок, насінневих ярмарків і базарів у перевірці сортових якостей зразків посівного матеріалу, необхідності створення відповідних установ. З'ясовано, що з метою боротьби із проявами фальсифікації низка приватних господарств та галузевих організацій самостійно влаштували пункти перевірки насіння. Такий пункт діяв у 1894 р. при редакції щотижневого журналу «Землеробство». У перше десятиріччя XX ст. створено низку губернських та повітових контрольних насінневих станцій (у Житомирі, Катеринославі, Києві, Харкові).

Потреба регулювання ринку насіння вимагала державного законодавчого підґрунтя. Ця проблема була широко обговорена у 1901 р. на Першому з'їзді діячів із сільськогосподарської дослідної справи. Заслухавши доповіді В.В. Вінера, С.І. Лісневського, С.Л. Франкфурта було прийнято резолюцію щодо створення відповідного закону, який зобов'язуватиме здійснювати контроль продавців насіння

за добровільною угодою стосовно гарантії визначеної чистоти і схожості посівного матеріалу, а також продавців добрив гарантувати певний вміст у них тих чи інших речовин, заявлений у сертифікаті.

Аналіз «Праць» Першого з'їзду діячів із селекції сільськогосподарських рослин, насінництва і поширення насінневого матеріалу (Харків, 1911 р.) засвідчив наявність наукових доповідей з історії розвитку контрольно-насінневої справи. Вчені Н.С. Барабошкін, В.В. Вінер, Б.Л. Ісаченко пов'язували появу контрольних установ з організацією галузевих виставок і запитами землевласників на якісний посівний матеріал.

У підрозділі 2.2. «Діяльність Харківського товариства сільського господарства у контексті розвитку насінневого контролю» відображено вплив галузевих фахових об'єднань на організацію науково-дослідної роботи з різних напрямів в агрономії. З'ясовано, що у 1882 р. голова ХТСТГ В.А. Кочетов на обласному з'їзді у м. Харкові висловився щодо необхідності створення спеціальних дослідних станцій, серед інших завдань яких він вказав на функцію контролювання насіння, ґрунтів і добрив. Встановлено, що за сприяння ХТСТГ у 1906 р. було створено Харківську контрольну насінневу станцію. Програма її діяльності передбачала здійснення перевірки якості ринкового та селянського посівного матеріалу, інсектицидів-фунгіцидів та добрив, складання колекцій насіння бур'янів і культурних рослин, а також з'ясування пошкодження рослин комахами і грибами. Проводячи просвітницьку діяльність, товариство, починаючи з 1906 р., організовувало насінневі виставки, на яких здійснювали експертизу попередньо досліджених на контрольній станції насінневих експонатів. Результатом третьої виставки стало розроблення мінімальних норм господарської придатності посівного матеріалу.

Проаналізувавши діяльність ХТСТГ і ХКНС виділено низку розроблених ними заходів щодо науково-методичного забезпечення насінневого контролю: вказівки щодо організації ринку і сівби насіння; правила здійснення контролю на ХКНС стосовно відбирання середнього зразка, його надсилання виробниками насіння на ХКНС, мінімальної маси зразка, зберігання, тривалості випробування, часу повідомлення отриманих результатів, показників якості, вартості наданих послуг. У 1911 р. обґрунтовано необхідність пломбування упаковок згідно із запропонованою інструкцією. Велику увагу ХТСТГ приділяло технічному забезпеченню контрольних насінневих установ, вказавши перелік необхідних засобів: приладів для визначення чистоти і засміченості, пророшування насіння, лабораторного аналізу.

За сприяння ХТСТГ і ХКНС у 1914 р. відбулася Обласна нарада завідувачів насінневих контрольних станцій Півдня Росії. Досліджуючи опубліковані матеріали зібрання, встановлено, що це була перша спроба об'єднання контрольних насінневих станцій півдня Російської імперії, яка мала за мету створення єдиної контрольної сільськогосподарської організації в області або країні, побудованої на основі громадської і місцевої ініціатив.

У підрозділі 2.3. «Роль Міністерства землеробства і державного майна Російської імперії та Народного комісаріату землеробства УСРР в розвитку вітчизняного насінництва» здійснено аналіз участі органів державної влади у забезпеченні сільського населення якісним посівним матеріалом. З'ясовано, що їх

співпраця із фаховими організаціями стала соціальною передумовою заснування Київської контрольної насінневої станції.

На основі дослідження друкованого органу МЗіДМ за 1894–1905 рр. з'ясовано низку організованих ним заходів, спрямованих на вирішення проблеми якості посівного матеріалу. У 1896–1897 рр. Міністерством створено 5 контрольних та випробувальних станцій при галузевих освітніх закладах Російської імперії. На українських землях таку установу засновано при Харківському землеробському училищі. Програма її діяльності передбачала визначення якості насіння та коренеплодів, роду і виду рослин, проведення аналізу ґрунту та добрив. Міністерством розроблено вимоги до відбирання і надсилання для дослідження зразків сільськогосподарської продукції. Діяльність станції засвідчила важливість такої роботи, виконуючи щороку перевірку схожості й господарської придатності понад ста зразків насіння польових, городніх і квіткових культур. Враховуючи вищезазначене, у 1901 р. в «Положенні про сільськогосподарські дослідні установи» МЗіДМ передбачено пункт стосовно необхідності виконання дослідними станціями, за відповідним розпорядженням Міністерства, аналізів ґрунтів, добрив та сільськогосподарської продукції на замовлення інших установ і приватних осіб. Наступним документом на державному рівні став Циркуляр Департаменту землеробства № 30735 від 18 грудня 1903 р., яким передбачалося застосування заходів боротьби із фальсифікацією насіння. У 1913 р. Департаментом прийнято рішення про використання вітчизняними контрольними насінневими станціями адаптованої до місцевих умов методики контролю, розробленої Союзом німецьких сільськогосподарських дослідних станцій. З 1919 р. всю роботу щодо виробництва, обліку, заготівлі та розподілу насіння городніх, кормових і трав'яних рослин було передано у відомство НКЗ України.

У підрозділі 2.4. *«Досвід контрольної-насінневої справи у країнах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки»* відображено історію заснування контрольних насінневих станцій за кордоном, їх завдання і напрями наукових досліджень. З'ясовано, що першу контрольну-насінневу станцію створено у 1869 р. в Німеччині, у 1871 р. – в Данії, пізніше – у Швеції, Чехословаччині та інших країнах. Зокрема, в Німеччині було розроблено статут контрольної станції, а також методику здійснення відбору зразків і перевірки їхньої якості. Першопричиною заснування контрольних насінневих станцій стало масове фальшування ринкового насіння. Виявлено, що в Угорщині уряд був настільки стурбований наявністю неякісної, або підробленої сільськогосподарської продукції на ринку, що спеціальним законом встановив кримінальну відповідальність для порушників. Контроль за наявністю сертифікатів якості покладался на Міністерство землеробства. Відповідно, із станцією насінницькі фірми були змушені укласти договори і перевіряти вироблену продукцію стосовно дотримання встановлених норм. Не менш жорстко здійснювали перевірку насіння на станції випробування у м. Вагенінгені (Нідерланди), на якій було розроблено 8 методів перевірки його схожості. Надзвичайно масштабну роботу виконувала контрольна насіннева станція у м. Відні (Австрія), де дослідження якості насіння здійснювали в процесі селекції та на первинних ланках насінництва.

Встановлено, що більшість вітчизняних установ користувалися розробками закордонних дослідників при облаштуванні своїх контрольних станцій, як готовою моделлю побудови установи такого типу, адаптованою до місцевих умов. Досвід зарубіжних країн становив основу інституційного чинника передумов створення спеціалізованих контрольних установ в Україні.

У третьому розділі **«Організація та діяльність Київської хімічної та насінневої контрольної станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897–1919)»** проаналізовано завдання і напрями наукових досліджень установи, узагальнено здобутки відомих організаторів та методологів галузевого дослідництва професорів П.Р. Сльозкіна, С.Л. Франкфурта і В.В. Задлера у напрямі насінневого контролю, відображено розвиток впровадження науково-методологічних засад його здійснення.

У підрозділі 3.1. *«Виникнення, структура та наукові основи функціонування станції»* обґрунтовано роль ПРТЗЗіСП у заснуванні ККНС, висвітлено організаційну складову її діяльності. Встановлено, що Київська контрольна насіннева станція з відділенням для сільськогосподарських хімічних аналізів створена згідно з розпорядженням МЗідМ у березні 1897 р. Ініціатором її заснування було ПРТЗЗіСП, більш відоме в історії як «Землеробський синдикат» або «Київський сільськогосподарський синдикат». З'ясовано, що товариство розпочало свою діяльність у 1892 р. шляхом об'єднання великих землевласників цукробурякового району Південно-Західного краю Російської імперії, таких як Б.І. Ханенко, брати Терещенки і Харитоненки, з метою реалізації виробленої членами ПРТЗЗіСП продукції, постачання їх насінневим матеріалом, штучними добривами і сільськогосподарськими машинами. Відповідно до прийнятого «Статуту» діяльність товариства поширювалася на Бессарабську, Волинську, Київську, Подільську, Полтавську, Херсонську та Чернігівську губернії. Поширюючи свої посередницькі та постачальницькі функції щодо насінневого матеріалу, перед товариством постала потреба створити для зазначених губерній контрольну установу для перевірки якості посівного насіння, що потрапляло на ринок від місцевих насінницьких господарств, а також з інших губерній та з-за кордону.

Проаналізувавши організаційні засади діяльності ККНС, встановлено, що під час свого створення станція займала одну кімнату в напівпідвальному приміщенні товариства, у складі двох працівників (завідувач – професор П.Р. Сльозкін та асистент). Незважаючи на такі умови, упродовж 1897–1899 рр. досліджено 1 104 зразки насіння і проведено 104 випробування й аналізи сільськогосподарської продукції. Становище станції покращилося у 1903 р., коли для її потреб було виділено окрему кімнату і куток у прохідній кімнаті. Устаткування складалося з двох термостатів, одного набору сит, декількох луп, фільтрувального паперу. Клопотаннями другого завідувача – магістра агрономії С.Л. Франкфурта, у штаті збільшилася чисельність асистентів від 2 до 5 залежно від кількості замовлених аналізів. З 1913 р. хімічною лабораторією ККНС опікувався С.Л. Франкфурт, а контрольною-насінневою – В.В. Задлер. У наступному році технічні можливості станції розширилися завдяки отриманню нового й достатньо облаштованого приміщення та збільшенню кількості співробітників. Вести наукові

дослідження вдалося завдяки наявності спеціальних кімнат – для загальних, мікроскопічних і хімічних робіт, термостатної. Хімічна лабораторія також отримала додаткові приміщення спеціального призначення – кімнати: вагову, машинну, для роботи з кислотами, азотну, для газових аналізів, миючу, темну для поляризації і фотографування.

Кількісні показники здійсненої роботи за 1901–1919 рр. дають підстави стверджувати, що станція здобула авторитет серед місцевих насінницьких господарств, фахових товариств, дослідних установ завдяки збільшенню перевірених зразків упродовж 1901–1915 рр. майже у 12 разів, що відображено на рисунку 1. У наступні роки нестабільне соціально-політичне становище в країні негативно позначилося на роботі ККНС, тому кількість досліджень зменшилася.

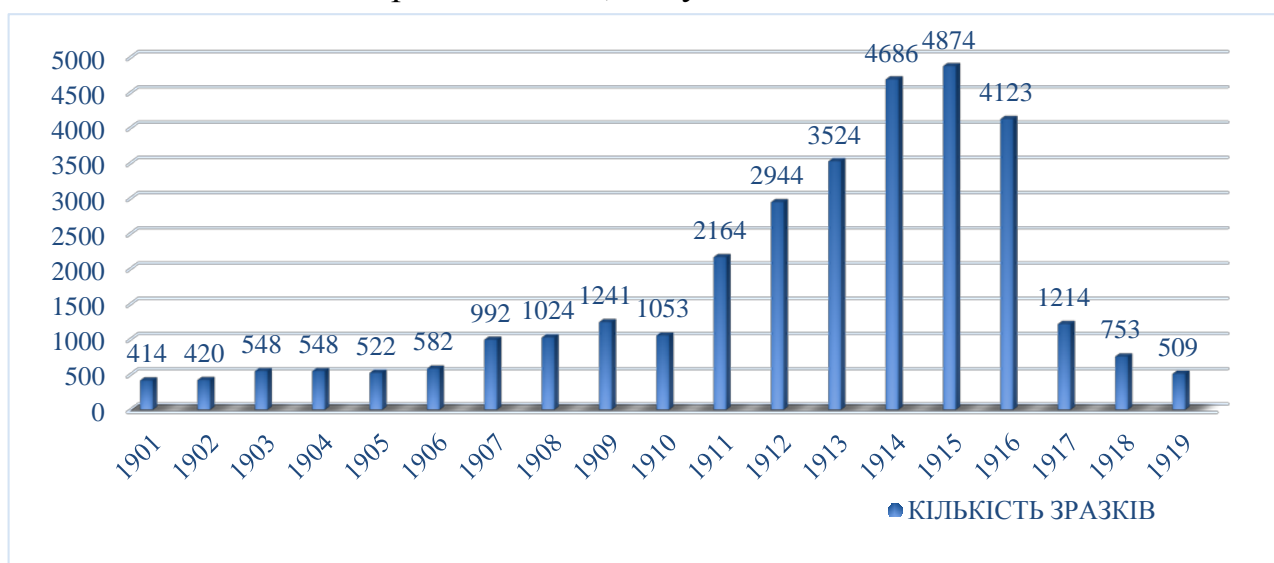

Рис. 1. Кількісні показники роботи ККНС з перевірки зразків у 1901–1919 рр., шт.

Після ліквідації у 1919 р. ПРТЗЗіСП Контрольна насіннева станція увійшла до складу дослідно-насінневої секції Голоцукру в підпорядкуванні Київському губернському земельному відділу.

У підрозділі 3.2. «Науково-практична робота Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості» узагальнено здобутки установи у напрямі контролю якості насіння. Найважливішими науковими результатами діяльності ККНС слід вважати: 1) адаптування до місцевих ґрунтово-кліматичних умов та впровадження магдебурзьких норм оцінювання якості насіння: схожості – не менше 70 %, вмісту вологи – 15–17 %, вмісту домішок – до 3 %; 2) встановлення переваги якості місцевого насіння порівняно з європейським; 3) щорічне зниження засміченості конюшини повитицею; 4) визначення видового складу і кількості бур'янів у посівному матеріалі за географічною відповідністю (у селянському і заводському матеріалі); 5) створення колекції зразків насіння бур'янів; 6) доведення ролі маси клубочків насіння цукрових буряків як важливого показника якості посівного матеріалу; 7) з'ясування сортового різноманіття за видовим складом сільськогосподарських культур у межах Київської губернії та ін.

У підрозділі 3.3. «Діяльність сільськогосподарської хімічної лабораторії при насінневій контрольній станції Київського сільськогосподарського синдикату» визначено важливість наукових досліджень щодо здійснення аналізів зразків мінеральних та органічних добрив, ґрунту, води для потреб галузевого дослідництва. Встановлено, що робота спеціалістів хімічної лабораторії була зосереджена не тільки на перевірці зазначеної продукції, а також на дослідженні ринку добрив, на просвітницькій і законотворчій діяльності. Серед хімічних аналізів лабораторія проводила: 1) повний аналіз ґрунту, 2) механічний аналіз ґрунту, 3) повний хімічний аналіз води, 4) хімічний аналіз добрив, 5) хімічний аналіз гіпсу, 6) дослідження вапняків, 7) повний аналіз глини, 8) аналіз руди, 9) аналіз сплавів, 10) хімічний аналіз кам'яного вугілля і торфу, 11) хімічний аналіз хлористого барію, 12) хімічний аналіз швейнфуртської зелені, 13) хімічний аналіз кормових речовин.

Завдяки зусиллям С.Л. Франкфурта, всі мінеральні добрива, що постачались у Південно-Західні губернії Російської імперії, незалежно від місця виробництва проходили контроль у лабораторії Київського сільськогосподарського синдикату. Спільні з мережею дослідних полів ВТЦ наукові розробки забезпечили з'ясування впливу мінеральних і органічних добрив на збільшення врожаю цукрових буряків (визначено мінімальну кількість діючої речовини у добриві, кількість добрив на одиницю площі, їх співвідношення). Найширшого застосування серед населення у той час набули суперфосфати, томасшлаки, селітра і калійні добрива. Щодо окремих із них у лабораторії встановлено оптимальні показники якості: у томасшлаків – тоніна помелу не менше 75 %, залишок великих частин у механічному складі – до 1%, вміст розчинної у воді фосфорної кислоти – 14–18 %; у суперфосфатів – вологість до 13 %.

У підрозділі 3.4. «Роль видатних вчених у розвитку та діяльності установи» доведено значимість результатів науково-дослідної роботи професорів П.Р. Сльозкіна, С.Л. Франкфурта та В.В. Задлера в розвитку державного насінневого контролю. Досліджуючи інтелектуальну спадщину зазначених вчених, виявлено найважливіші здобутки кожного з проблеми науково-методологічного супроводу контролю сільськогосподарської продукції.

Встановлено, що П.Р. Сльозкіним виділено низку ознак – показників якості насіння: форма зерна, колір, блиск, запах, схожість, енергія проростання, вага, чистота, господарська придатність. Він визначив кількісний показник нормальної схожості для деяких груп рослин: злаків – 95 %, маїсу – 90 %, буряків – 80 %. Щодо абсолютної маси насіння, то П.Р. Сльозкін виявив залежність різниці абсолютної ваги від типу клімату (підвищення від приморського до континентального), кількості опадів, родючості ґрунтів та хімічного складу насінини. Висловлюючись про засміченість посівного матеріалу, вчений виділив органічні й неорганічні домішки і встановив середню й максимально допустиму кількість домішок для різних культур: максимальну в жита 9–10 %, пшениці 6–7 %; середню їх засміченість 1,6 і 0,6 %; у ячменю максимальну 15 % і середню 2,9 %; у вівса максимальну 7,8 % і середню 1 %; у гороху максимальну 3,2 % і середню 1,4 %; у конюшини червоної максимальну 20 % і середню 6 %.

Вивчаючи участь С.Л. Франкфурта в розвитку державного насінневого контролю і діяльності ККНС встановлено, що він одним із перших дав визначення терміну «контроль», вклавши у це поняття два значення: 1) посередницьку роль станцій між покупцями і продавцями щодо визначення тих якостей добрив чи насіння, на основі яких відбувається їх ціноутворення; 2) фактичну перевірку якості продуктів, які перебували в ринковому обігу, що пов'язано з наглядовими функціями і не визначено безпосереднім завданням станцій. Проводячи аналізи зразків ринкового насіння і добрив, С.Л. Франкфуртом неодноразово були виявлені випадки фальсифікації та прийнято заходи щодо їх уникнення. Одним з основних, який захищав права дрібних землевласників, було укладання договорів із заводами-виробниками щодо надання можливості повторної безкоштовної перевірки добрив покупцями. За безпосередньої участі та активної позиції вченого на державному рівні прийнято Закон «Про боротьбу з фальсифікацією удобрювальних туків та посівного матеріалу».

Роль В.В. Задлера, як керівника контрольно-насінневої лабораторії ККНС, пов'язана із розробленням методів визначення якості насіння цукрових буряків. Ученим виявлено її залежність від розміру та ваги клубочків та підтверджено факт низької схожості малих клубочків шляхом встановлення різниці в кількості запасу поживних речовин у насінні дрібних і великих клубочків.

Аналіз науково-організаційної та теоретико-методологічної діяльності ККНС сприяв виділенню трьох періодів у роботі установи: I – 1897–1901 рр. – визначено принципи і напрями досліджень, налагоджено безперервне надходження зразків насіння для перевірки; II – 1901–1912 рр. – розроблено «Інструкцію щодо регламентації Київської хімічної і насінневої контрольної станції», впроваджено «магдебурзькі норми» контролю якості насіння, розширено діяльність хімічної лабораторії, впроваджено договірні відносини між станцією і насінневими фірмами та заводами мінеральних добрив з метою захисту прав споживачів; III – 1913–1919 рр. – адаптовано до місцевих умов правила Союзу німецьких сільськогосподарських дослідних станцій щодо перевірки посівного матеріалу, здійснено масштабні дослідження ринкового і селянського насінневого матеріалу Київської губернії, закладено основу державному контролю якості продуктів виробництва, що полягала у перевірці й сертифікації імпортованого та експортованого товару.

У підрозділі 3.5. «Розвиток наукових поглядів щодо здійснення контролю якості насіння» охарактеризовано етапи впровадження науково-методологічних засад проведення контролю якості насіння. З'ясовано, що у ХІХ ст. у середовищі землевласників панував окомірний спосіб дослідження посівного матеріалу. Зверталася увага на розмір, колір, форму, запах, чистоту товару. З 1880-х років до важливих показників якості насіння віднесено його схожість. Особливо це стосувалося дрібних зразків, де окомірним способом не вдавалося з'ясувати їх посівні властивості. Для перевірки схожості застосовували зволожену дерев'яну стружку, ящики із піском, а також прилади Ганнема та Ноббе. У цей час в країні засновувалися спеціалізовані контрольні станції (лабораторії). Натомість за кордоном подібні установи існували вже більше 20 років, тому вітчизняні станції

активно впроваджували досвід європейських країн. На початку ХХ ст. в українських контрольних станціях (зокрема, ККНС ПРТЗЗіСП) стосовно перевірки й оцінювання добрив, насіння та інших продуктів було введено правила, прийняті Союзом німецьких дослідних станцій. Низку методичних заходів адаптовано відповідно до місцевих ґрунтово-кліматичних умов та селянських господарств. З 1913 р. на їх основі на державному рівні прийнято і впроваджено Інструкцію – методичні рекомендації перевірки якості насіння і добрив – єдину для всіх контрольних установ країни. Зазначена Інструкція містила вказівки-правила щодо відбору зразків, визначення чистоти насіння, з'ясування його абсолютної та об'ємної маси, встановлення відсотка схожості, енергії проростання, господарської придатності.

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження є комплексним узагальненням становлення і розвитку науково-організаційних основ насінневого контролю в Україні та діяльності Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості зокрема. Розв'язання визначених у дисертації завдання забезпечили виявлення, обґрунтування та узагальнення нагромадженого досвіду щодо здійснення контролювання якості насіння і мінеральних добрив у період з другої половини ХІХ ст. до 1919 р.

1. За результатами проведеного аналізу стану наукової розробки проблеми дослідження встановлено, що діяльність ККНС ПРТЗЗіСП висвітлена у незначній кількості наукових публікацій, які розкривають лише організаційний аспект діяльності установи, або ж творчий шлях вчених, які мали безпосереднє відношення до неї. З метою розуміння необхідності створення установ подібного типу опрацьовано низку видань щодо виникнення контрольно-насінневої справи у країні. Зокрема, висвітлення О.М. Бажановим проблеми насінневого контролю, О.В. Советовим – методичних основ способів перевірки насіння, В.В. Черняєвим – питань створення контрольної насінневої станції у Києві. У працях О.І. Душечкіна та Л.О. Носової розглянуто організаційний аспект діяльності контрольної станції з короткою характеристикою кількісних показників здійсненої роботи. Науково-організаційну діяльність ККНС вдалося розкрити завдяки узагальненню річних звітів установи, опублікованих на сторінках фахових видань того часу, а також публікацій результатів наукових досліджень її завідувачів. Окремі події в діяльності станції з'ясовано завдяки вивченню архівних документів початку 1920-х років. Застосування методологічного інструментарію наукового пізнання сприяло виконанню ґрунтового дослідження, базуючись на історичних фактах соціально-економічного розвитку країни.

2. Досліджуючи передумови виникнення Київської контрольної насінневої станції, виявлено чинники, що забезпечили її заснування. До таких належать: *економічний* (активний розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків насіння), *інституційний* (наявність досвіду організації контрольних установ за кордоном та розроблених ними методичних основ здійснення контролю, а також напрацювання вітчизняних лабораторій і відділень, які проводили дослідження насіння й аналіз добрив і ґрунтів), *соціальний* (зацікавленість у розвитку насінневого контролю

органів державної влади – Міністерства землеробства, губернських земств; фахових об'єднань – Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості, Харківського товариства сільського господарства, Всеросійського товариства цукрозаводчиків та ін.).

3. Аналіз творчого доробку завідувачів Київської контрольної насінневої станції дозволив встановити їхню роль у розвитку та діяльності науково-дослідної установи. З'ясовано, що першим очільником ККНС був професор П.Р. Сльозкін, якого вважають засновником вітчизняної контрольної-насінневої справи. Його заслугою є розроблення Програми діяльності станції та її безпосереднє виконання упродовж трьох років. За цей період вчений налагодив безперервне надходження для перевірки зразків насіння практично з усіх українських губерній. Ним підготовлено і впроваджено науково-методичні засади випробування насінневого матеріалу та визначено ознаки доброякісності насіння: форма зерна, колір, блиск, запах, схожість і енергія схожості, абсолютна та об'ємна вага насіння, засміченість, господарська придатність. Вченим з'ясовано здатність більшості насінин з віком змінювати колір під дією кисню повітря і вологості, встановлено кількісний показник нормальної схожості, доведено залежність абсолютної ваги і складу насіння, встановлено середню й максимальну допустиму кількість домішок для різних культур.

Визначено, що найбільшого розвитку станція набула під керівництвом С.Л. Франкфурта, завдяки зусиллям якого установа у 1914 р. отримала власне приміщення, матеріально-технічне обладнання, збільшила чисельність штатного персоналу. Встановлено найвагоміші здобутки вченого: впровадження єдиних правил контролювання насіння і продуктів з дотриманням «магдебурських норм», з'ясування оптимальної температури проростання насіння, впровадження з 1911 р. до переліку обов'язкових аналізів мінеральних туків визначення тоніни помелу, ініціювання законодавчого врегулювання відповідальності за фальсифікацію товару на рівні держави, запровадження договірних відносин між продавцями і покупцями насіння і добрив, з'ясування спільно з мережею дослідних полів ВТЦ дії різних видів мінеральних добрив, гною і сидератів на урожайність цукрових буряків та зернових культур, виявлення фактів фальсифікації мінеральних добрив і насіння та розроблення заходів захисту дрібних землевласників від витрат коштів, опублікування статей науково-просвітницького характеру та участь у міжнародних і вітчизняних наукових фахових з'їздах.

Значні досягнення щодо удосконалення методики дослідження насіння цукрових буряків належать В.В. Задлеру. Зокрема, встановлення декількох кореляційних зв'язків, а також зміни за його безпосередньої участі норм перевірки якості посівного насіння, прийнятих Союзом німецьких сільськогосподарських дослідних станцій, що стали обов'язковими для виконання.

4. З'ясування науково-організаційної діяльності ККНС забезпечило виділення найважливіших здобутків установи. Зокрема, у *просвітницькій роботі* – в щорічних звітах та повідомленнях у фахових періодичних виданнях значимими виявились матеріали про фальсифікацію насіння, добрив і заходи щодо її уникнення, участь представників контрольної станції у нарадах і з'їздах сільськогосподарського

спрямування. У *теоретико-методологічній діяльності* визначено важливі заходи перевірки якості насіння – чистоти, маси 1000 насінин, відсотка схожості, енергії проростання, господарської придатності. У *науково-дослідній роботі* – заходи контролювання якості насіння та створення колекції бур'янів, що було використано при розробленні систем агротехніки вирощування сільськогосподарських культур; заходи контролювання якості та оптимальної кількості внесення мінеральних добрив – суперфосфату, томасшлаку, чилійської селітри, калійних добрив. У *законотворчій діяльності* – забезпечення запровадження державного контролювання: укладення вигідних договорів із насінневими фірмами та заводами з виробництва мінеральних добрив, сприяння появі Закону «Про боротьбу з фальсифікацією удобрювальних ґуків та посівного матеріалу».

5. Встановлено, що згідно із Статутом ПРТЗЗіСП основні завдання створеної товариством контрольної станції полягали у здійсненні перевірки якості ринкового посівного насіння для задоволення потреб місцевих господарів. В основу формування організації ККНС покладено такі принципи, як єдність мети, постановка цілей зверху донизу, відповідність цілей і ресурсів. Професором П.Р. Сльозкіним визначено два напрями діяльності Київської контрольної насінневої станції: контролювання насіння і хімічний аналіз сільськогосподарської продукції. З'ясовано, що контрольна насіннева лабораторія працювала за такими напрямками: визначення чистоти, схожості, маси, вологи насіння цукрових буряків, трав і крупних насінин; дослідження посівів конюшини, люцерни, тимофіївки на наявність бур'янів; визначення видового складу бур'янів. Дослідження хімічної лабораторії включали повний і механічний аналіз ґрунту, води, добрив, гіпсу, вапняків, глини, руди, сплавів, кам'яного вугілля і торфу, хлористого барію, швейнфуртської зелені.

6. Виявлено, що організаційний аспект діяльності ККНС полягав у розвитку її співпраці на договірних засадах із земськими установами, цукровими заводами, організаціями цукрової промисловості, науково-дослідними та контрольними насінневими станціями, закладами освіти, установами дрібного кредиту. Зокрема, з насінневими фірмами та виробниками мінеральних добрив уклалися договори купівлі-продажу, згідно з якими станція повністю контролювала весь товар і видавала спеціальні сертифікати, де зазначались ознаки якості сільськогосподарської культури і гарантії з боку продавця у разі невідповідності. Таким чином, станція здійснювала контролювання усієї продукції, що потрапляла на територію Бессарабської, Волинської, Київської, Подільської, Полтавської, Херсонської та Чернігівської губерній. З'ясовано, що з 1901 р. ККНС тісно співпрацювала з мережею дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, результати діяльності яких забезпечували виконання польових дослідів, що є важливим заходом для сільськогосподарської дослідної справи.

7. Виділено періоди впровадження науково-методологічних засад здійснення контролю якості насіння. Перший період – друга половина XIX ст., коли на території України якість посівного матеріалу визначали окомірним способом без спеціальної перевірки, здебільшого при його купівлі. Цей період характеризується відсутністю контрольних насінневих установ. До уваги брали такі показники, як крупність насіння, вага, однорідність за кольором і формою, запах. Встановлено, що

способами перевірки якості були такі методи, як роздавлювання насінини та нагрівання над свічкою на жерстяній пластинці. Схожість насіння перевіряли шляхом висівання 100 насінин у зволожену стружку.

Другий період розвитку наукових підходів у здійсненні контролю насіння пов'язаний із заснуванням спеціалізованих установ для перевірки якості посівного матеріалу. З'ясовано, що з кінця 1880-х років на території України діяли Агрономічна лабораторія при Імператорському університеті Св. Володимира, Контрольна насіннева станція при Бюро Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та Технічна лабораторія при Київському відділенні Імператорського Російського технічного товариства у м. Києві. Велику роль у впровадженні лабораторної перевірки якості насіння відіграло Південно-Російське товариство заохочення землеробства та сільської промисловості, яке у 1897 р. заснувало Київську контрольну насінневу станцію – першу самостійну спеціалізовану науково-дослідну установу контрольного типу. Перевірку насінневого матеріалу здійснювали на основі правил Союзу німецьких дослідних станцій. Для визначення якості користувалися встановленими Союзом мінімальними величинами показників. У роботі застосовували спеціальні вітчизняні і закордонні прилади: зонд Ноббе, термостати, фільтрувальний папір та ін. З'ясовано, що у той час Міністерство землеробства і державного майна розробило вимоги до зразків насіння, що надсилалося на контрольні станції. Встановлено, що в розвитку науково-методологічних підходів контролю насіння чільне місце відіграло Харківське товариство сільського господарства і створена ним у 1906 р. Харківська контрольна насіннева станція. Важливим внеском останньої стало розроблення у 1909 р. вітчизняної інструкції щодо мінімальних норм господарської придатності насіння. З 1913 р. розпочався новий етап впровадження науково-методологічних підходів до здійснення контролю насіння, пов'язаний із прийняттям рішення щодо об'єднання методів дослідження насіння вітчизняними станціями, і на основі положень Союзу німецьких сільськогосподарських дослідних станцій розроблення єдиних норм оцінювання якості насіння по всій країні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Бурдак А. А. Роль Харківського товариства сільського господарства у розвитку контрольної-насінневої справи в Україні (початок ХХ ст.). *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фах. вид.* 2018. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-3/16.pdf> (дата звернення 23.11.2018)
2. Бурдак А. А. Зародження контрольної-насінневої справи у країнах Європи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Емінак : науковий щоквартальник.* 2018. Т. 1, № 2 (22). С. 130–133.
3. Бурдак А. А. Науково-методичне забезпечення контрольної-насінневої справи в Україні на рубежі ХІХ – ХХ століть. *Вісник аграрної історії : наук. журн.* 2018. Вип. 25–26. С. 317–323.
4. Бурдак А. А. Роль Київської контрольної насінневої станції у становленні державного насінневого контролю. *Питання історії науки і техніки.* 2019. № 1. С. 45–49.

5. Бурдак А. А. П.Р. Сльозкін – засновник контрольно-насіenneвої справи в Україні (кінець XIX – початок XX століття). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. 2019. Т. 30 (69), № 2. С. 166–170.

Стаття у зарубіжному науковому виданні

6. Бурдак А. А. Развитие контрольно-семенного дела в Харьковской губернии в конце XIX в. *Молодой ученый : междунар. науч. журн.* Казань, 2019. № 10. С. 204–206.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Бурдак А.А. Проблема вітчизняної контрольно-насіenneвої справи у програмі Першого з'їзду діячів із селекції сільськогосподарських рослин, насінництва та поширення насінневого матеріалу. *Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів*. 22 трав. 2014 р. Київ, 2014. С. 20–22.

8. Бурдак А. А. Роль Першого міжнародного конгресу із контрольно-насіenneвої справи в розвитку галузі. *Особистість С.Ф. Третьякова в формуванні засад сучасного екологічного землеробства : матеріали наук. практ. конф. присвяченої пам'яті С.Ф. Третьякова*. 13–14 трав. 2014 р. Полтава, 2014. С. 15–16.

9. Бурдак А. А. Зародження контрольно-насіenneвої справи в Україні. *В.І. Сазанов – розбудовник вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та громадянин : матеріали круглого столу*. 28 листоп. 2014 р. Полтава, 2014. С. 30–32.

10. Бурдак А. А. Заснування та напрями діяльності єдиної мережі насінневих контрольних станцій УСРР. *Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали Х Всеукр. конф. молодих вчених та спеціалістів, присвяченої 150-річчю з часу заснування Полтавського товариства сільського господарства*. 28 трав. 2015 р. м. Київ. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. С. 88–90.

11. Бурдак А. А. Контрольно-насіenneва справа у працях відомих вчених кінця XIX ст. *Професор С.Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* 18 листоп. 2016 р. Київ : ТОВ «Наш формат», 2017. Ч. 2. С. 109–110.

12. Бурдак А. А. Методи проведення контролю якості насіння на території України на початку XX ст. *Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяченої 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – НААН) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М.В. Зубця (1938–2014)*. 18 трав. 2018 р. м. Київ. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2018. С. 27–29.

АНОТАЦІЯ

Бурдак А.А. Науково-організаційна діяльність Київської контрольно-насіenneвої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897–1919). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019.

Дисертаційна робота є фундаментальним історико-науковим дослідженням розвитку державного насінневого контролю в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Базуючись на результатах аналізу історіографічних та архівних матеріалів узагальнено нагромаджений досвід щодо здійснення контролювання якості насіння і мінеральних добрив, виявлено чинники, що зумовили виникнення вітчизняних спеціалізованих контрольно-насінневих станцій, зокрема першої установи такого типу – Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості. З'ясовано її найважливіші досягнення у просвітницькій, науково-методологічній, науково-дослідній та законотворчій діяльності. Розроблено періодизацію науково-організаційної діяльності установи, доведено роль завідувачів ККНС – П.Р. Сльозкіна, С.Л. Франкфурта й В.В. Задлера – у розвитку вітчизняної контрольно-насінневої справи, виділено й охарактеризовано етапи впровадження науково-методологічних засад здійснення контролю якості насіння.

Ключові слова: насінництво, державний контроль, якість насіння, ринок насіння, контрольна насіннева станція, хімічна лабораторія, сільське господарство, товариство, історія науки і техніки.

АННОТАЦИЯ

Бурдак А.А. Научно-организационная деятельность Киевской контрольной семенной станции Южно-Русского общества поощрения земледелия и сельской промышленности (1897-1919). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 «История науки и техники». – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2019.

Диссертационная работа является фундаментальным историко-научным исследованием развития государственного семенного контроля в Украине во второй половине XIX – в начале XX в. Основываясь на результатах анализа историографических и архивных материалов установлено важнейшие достижения Киевской контрольной семенной станции Южно-Русского общества поощрения земледелия и сельской промышленности в просветительской, научно-методологической, научно-исследовательской и законотворческой деятельности. Разработана периодизация научно-организационной деятельности учреждения, доказана роль заведующих ККНС – П.Р. Слезкина, С.Л. Франкфурта и В.В. Задлера – в развитии отечественного контрольно-семенного дела, выделены и охарактеризованы этапы внедрения научно-методологических основ осуществления контроля качества семян.

Установлено, что первым отечественным специализированным учреждением по этому направлению исследований была Киевская контрольная семенная станция, созданная в 1897 г. Южно-Русским обществом поощрения земледелия и сельской промышленности. С этого времени в стране начались системные научные исследования качества посевных семян и другой сельскохозяйственной продукции, которые базировались на методологических подходах и лучших традициях подобных

учреждений Западной Европы: Австрии, Германии, Нидерландов, Швейцарии и др. Несмотря на недостаточное освещение достижений и роли контрольной станции в становлении государственного семенного контроля и развитии отраслевых исследований, диссертационная работа имеет особую актуальность.

Выделены факторы, оказавшие непосредственное влияние на возникновение Киевской контрольной семенной станции: 1) экономический (активное развитие внутреннего и внешнего рынка семян), 2) институциональный (наличие опыта организации контрольных учреждений за рубежом и разработанных ими методических основ осуществления контроля, а также наработки отечественных лабораторий и отделений, которые проводили исследования семян и анализ удобрений и почв), 3) социальный (заинтересованность в развитии семенного контроля органов государственной власти (Министерство земледелия, Губернские земства), профессиональных объединений (Южно-Русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности, Харьковское общество сельского хозяйства, Всероссийское общество сахарозаводчиков и др.).

Выяснено, что программа деятельности контрольной станции предусматривала проверку качества посевных рыночных семян, которое поступало от местных и зарубежных семеноводческих хозяйств. Структура учреждения включала работу двух лабораторий – собственно проверки качества семян и химическую. Контрольной станцией в течение ее существования заведовали П.Р. Слезкин (1897–1900), С.Л. Франкфурт (1900–1913). После 1913 г. химическую лабораторию продолжил возглавлять С.Л. Франкфурт, а контрольную семенную станцию – В.В. Задлер (1913–1919).

Новизной представленного исследования является разработка периодизации научно-организационной деятельности Киевской контрольной семенной станции. Первый период (1897–1901 гг.) – основание учреждения, разработка профессором П.Р. Слезкиным рабочей программы и налаживание непрерывного поступления образцов семян для проверки. Второй период охватывает 1901–1912 гг. и характеризуется бурным развитием станции и становлением ее как Центра контрольно-семенной дела для сахарно-свекловичного региона страны. Профессором С.Л. Франкфуртом урегулированы основные принципы деятельности учреждения согласно европейским стандартам. Третий период (1913–1919 гг.) характеризуется четким разграничением работы двух лабораторий. Деятельностью химической продолжил заниматься С.Л. Франкфурт, а контрольной – В.В. Задлер. Выделены важнейшие достижения учреждения в это время. В частности, в просветительской работе в ежегодных отчетах и сообщениях в профессиональных периодических изданиях важными оказались сообщение о фальсификации семян, удобрений и приемы ее предотвращения, участие представителей контрольной станции в совещаниях и съездах сельскохозяйственного направления. В теоретико-методологической деятельности определены важные приемы проверки качества семян – чистота, масса 1000 семян, процент всхожести, энергия прорастания, хозяйственная пригодность. В научно-исследовательской работе: приемы контроля качества семян и создание коллекции сорняков были использованы при разработке систем агротехники выращивания сельскохозяйственных культур; приемы контроля

качества и оптимального количества внесения минеральных удобрений – суперфосфата, томасшлака, чилийской селитры, калийных удобрений. В законотворческой деятельности – обеспечение введения государственного контроля: заключение выгодных договоров с семенными фирмами и заводами по производству минеральных удобрений, содействие появлению Закона «О борьбе с фальсификацией удобрительных туков и посевного материала».

Выделены этапы внедрения научно-методологических основ осуществления контроля качества семян. Первый период – вторая половина XIX в. – на территории Украины качество посевного материала определяли глазомерным способом без специальной проверки. Вторым периодом связан с образованием специализированных учреждений для проверки качества посевного материала. Проверку семенного материала осуществляли на основе правил Союза немецких исследовательских станций. В 1909 г. разработана отечественная инструкция по минимальным нормам хозяйственной пригодности семян. С 1913 г. начался новый этап внедрения научно-методологических подходов осуществления контроля семян, связанный с принятием решения об объединении методов исследования семян отечественными станциями, и на основе положений Союза немецких сельскохозяйственных исследовательских станций разработки единых норм оценки качества семян для всей страны.

Ключевые слова: семеноводство, государственный контроль, качество семян, рынок семян, контрольная семенная станция, химическая лаборатория, сельское хозяйство, общество, история науки и техники.

ANNOTATION

Burdak A.A. Scientific and organizational activity of the Kiev Control Seed Station of the South Russian Society for the Promotion of Agriculture and Rural Industry (1897–1919). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of History in the specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, 2019.

The dissertation is a fundamental historical and scientific study of the development of state seed control in Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth centuries. Based on the results of the analysis of historiographic and archival materials, the accumulated experience in the implementation of quality control of seeds and mineral fertilizers has been generalized, the factors that led to the emergence of domestic specialized control and seed stations, in particular, the first institution of this type – the Kiev Control Seminary rural industry. Its most important achievements in the educational, scientific-methodological, scientific-research and law-making activity are revealed. The periodization of scientific and organizational activity of the institution has been developed, the role of the heads of the KCSS – has been proved P.R. Slyozkin, S.L. Frankfurt and V.V. Zadler – in the development of the domestic control and seed business, the stages of implementation of scientific and methodological foundations for the implementation of seed quality control have been identified and characterized.

Key words: seed production, state control, seed quality, seed market, seed control station, chemical laboratory, agriculture, society, history of science and technology.

Підписано до друку 18.11.2019 Формат 60x84\16
Ум. друк. арк. 0,9 Обл.-вид.арк. 0,9
Наклад 100 прим. Зам. № 191070

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55

